

PRZYRODNICZE I HISTORYCZNE UWARUNKOWANIA ROZWOJU KRAKOWSKIEGO PODGÓRZA JAKO CZYNNIKI REWITALIZACJI

NATURAL AND HISTORICAL DETERMINATIONS OF CRACOWIAN PODGÓRZE DE- VELOPEMENT AS FACTORS OF REVITALIZATION

Monika Doległo

mgr

Uniwersytet Jagielloński
Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
Katedra Gospodarki Regionalnej

STRESZCZENIE

Podgórze wciąż określane jest jako „dzielnica przemysłowa” Krakowa. Ma to niewątpliwie związek z przeszłością historyczną Podgórza, które niegdyś funkcjonowało jako odrębny organizm miejski. Teren ten zasobny jest w znaczną ilość wartości przyrodniczych i kulturowych, z których wiele poddanych jest procesom niszczenia. Istnienie tych wartości ma jednak znaczenie jako czynnik sprzyjający rewitalizacji obszaru.

Słowa kluczowe: wartości przyrodnicze oraz kulturowe, rewitalizacja.

ABSTRACT

Podgórze still is defined as an “industrial district” of Cracov. This is undoubtedly related to the historical past of Podgórze which once functioned as a distinct urban organism. This area is rich in a significant number of natural and cultural values, many of which are undergoing a process of destruction. The existence of these values, however, has significance as a factor in revitalizing the area.

Key words: natural and cultural values, revitalization.

Obszar Podgórze zasobny jest w znaczną ilość wartości zarówno przyrodniczych, jak i kulturowych, które są świadectwem istotnych historycznych uwarunkowań, a także czynią Podgórze miejscem niezwykle atrakcyjnym. W aspekcie atrakcyjności obszar ten należy rozpatrywać nie tylko jako część Krakowa, ale również jako odrębny organizm zasobny w już odkryte i wyeksponowane zasoby przyrodnicze i zabytki architektury oraz dużą ilość potencjalnych walorów krajobrazowych

1. HISTORYCZNY KONTEKST ROZWOJU PODGÓRZA

Podgórze, obecnie dzielnica XIII Krakowa (il. 1), do 1915 roku stanowiło odrębny organizm miejski. Początek istnienia Podgórze jako samodzielnego miasta związany był z datą 26 lipca 1784 roku, kiedy to cesarz Józef II nadał mu prawa miejskie. Przez 131 lat Podgórze funkcjonowało jako szybko rozwijające się miasto sąsiadujące z królewskim grodem. 4 lipca 1915 roku prezydent miasta Krakowa Juliusz Leo oraz burmistrz Podgórze Franciszek Maryewski dokonali symbolicznego aktu połączenia obu miast w jeden wspólny organizm miejski. Jednak historia obszaru Podgórze sięga czasów znacznie wcześniejszych, nawet prehistorycznych, czego świadectwem są legendy związane z podgórskim kopcem Kraka. Uzyskanie miana „przemysłowej dzielnicy Krakowa” związane było z rozwojem przemysłu w Podgórzu w II połowie XIX. Rozwój ten następował dzięki rozbudowie fortyfikacji Twierdzy Kraków i towarzyszącej jej budowie linii kolejowej, prowadzonej na wschód aż do Lwowa. W tym okresie w Podgórzu prowadzono eksploatację gliny, zbudowano cegielnię oraz fabrykę naczyń glinianych, co było w dużej mierze wynikiem działalności na tym obszarze przemysłowców żydowskiego pochodzenia. Rozwój podgórskiego przemysłu umocnił się pod koniec XIX wieku. Wtedy to następowało zjawisko wyprowadzania produkcji fabrycznej ze starego Krakowa, które polegało na przenoszeniu zakładów przemysłowych i fabryk do gmin sąsiadujących z Krakowem, w celu zwolnienia znacznej części parceli w Krakowie. Podgórze stało się doskonałym zapleczem do rozwoju działalności przemysłowej zarówno dzięki bliskości Krakowa i rozwiniętej sieci kolejowej, jak i dzięki bogactwu surowców naturalnych m.in. gliny, gipsu i wapieni.

Już od średniowiecza na terenie Krzemionek Podgórskich istniała tradycja pozyskiwania kamienia budowlanego i wypalania wapna, która rozwinęła się jednak dopiero w II połowie XIX wieku. Autor ten stwierdził, iż wapiennik spółki „Liban & Ehrenpreis” został założony u schyłku XIX wieku, dokładnie w 1873 roku w celu eksploatacji wapienia jurajskiego dla potrzeb drogownictwa i przeróbki na wapno. Badacz przedstawił również etymologię nazwy kamieniołomu. Jego zdaniem nazwa ta pochodzi od właściciela, krakowskiego przemysłowca Bernarda Libana, do którego należała również fabryka cementu portlandzkiego w Bonarce i fabryka sody w Borku Fałęckim, którą później wykupił koncern belgijskiego przemysłowca Ernesta Solvaya. Autor opisuje, iż w krótkim czasie w kamieniołomie Liban zbudowano zespół budynków przemysłowych i doprowadzono bocznice kolejową. W ostatnich latach XIX w. pod wschodnią ścianą kamieniołomu postawiono system pieców pierścieniowych i pieców Rumforda, a na jego środku halę o dość okazałych rozmiarach. Spółka „Liban & Ehrenpreis”, była firmą o doskonałej renomie, nie tylko w Polsce, a Bernard Liban stał się postacią znaną i zasłużoną dla rozwoju Podgórze¹.

Wynikiem rozwoju przemysłowego Podgórze, jeszcze przed początkiem wieku XX i włączeniem go w obręb granic Krakowa, była budowa stacji kolejowej Bonarka, mostu na Wiśle oraz elektrowni miejskiej w późniejszym okresie. Równocześnie na tym obszarze powstawały instytucje kulturalne i edukacyjne.

Po przyłączeniu Podgórze do miasta Krakowa, rozwój gospodarczy obszaru został dwukrotnie zahamowany przez I i II wojnę światową. W tym okresie na terenie Podgórze

¹ Kielkowski R., *Historie spod kopca Krakusa*, Wyd. Literackie, Kraków, 1972, s. 46.

stworzono obóz koncentracyjny „Płaszów” oraz obóz karny Służby Budowlanej, który zlokalizowano we wnętrzu kamieniołomu Liban.

Od 1950 do 1991 roku pod nazwą Podgórze funkcjonowała duża dzielnica administracyjna Krakowa, która swym zasięgiem objęła całą prawobrzeżną część Krakowa. Do najważniejszych inwestycji tego okresu należała budowa hali sportowej i stadionu klubu „Korona”, otwarcie Krakowskiego Ośrodka Telewizyjnego, a także powstanie Zakładów Przemysłu Cukierniczego „Wawel”, które uznawane są za jedne z najstarszych fabryk cukierniczych w Polsce.

Podgórze jest obecnie jedną z 18 dzielnic, wchodzących w obręb terytorium miasta Krakowa (il. 1). Dzielnica XIII na północy graniczy ze śródmiejską częścią Krakowa, Starym Miastem, od którego oddzielona jest naturalną granicą – Wisłą.

Ryc. 1. Położenie Podgórza na tle granic administracyjnych Krakowa. Źródło: www.bip.krakow.pl

Fig. 1. Location Podgórze against the administrative boundaries of Cracov. Source: www.bip.krakow.pl

2. PRZYRODNICZE UWARUNKOWANIA OBSZARU

Duże znaczenie w rozwoju Podgórza ma również położenie geograficzne. Pod względem fizycznogeograficznym, terytorium Krakowa obejmuje znaczną część makroregionu Bramy Krakowskiej (512.3) oraz fragmenty sąsiadujących z nią makroregionów: na wschodzie Kotliny Sandomierskiej (512.4) oraz Kotliny Oświęcimskiej (512.2) na zachodzie, a także Pogórza Zachodniobeskidzkiego (513.3) od południa oraz Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej (541.3) na północy² (il.2).

Brama Krakowska, w obrębie której umiejscowione jest Podgórze, to region charakteryzujący się wyraźną odrębnością fizycznogeograficzną. Odrębność ta wyraża się najpełniej w różnorodności struktury środowiska przyrodniczego, szczególnie w zakresie struktury pionowej. Pod względem **geologicznym** Bramę Krakowską buduje rów tektoniczny wypełniony osadami morza mioceńskiego oraz izolowane wapienne zręby. Obszar ten wykorzystuje Wisła. We wschodniej części Bramy Krakowskiej zlokalizowane jest miasto Kraków. Wzgórza zrębowe, zlokalizowane w południowej części miasta, a więc w więk-

² Kondracki J., *Geografia Polski. Mezoregiony fizycznogeograficzne*, PWN, Warszawa, 2002, s. 341.

szości w granicach Podgórze, zbudowane są z utworów górnourajskich, na których miejscami zalegają pokrywy kredowe. Istotnym walorem budowy geologicznej dzielnicy jest występowanie na powierzchni obszaru utworów górnej jury, reprezentujących typ wapienia skalistego i ławicowego (il. 3). Skąły te są najstarszymi utworami makroregionu, wyraźnie zaznaczającymi się w rzeźbie izolowanych wzgórz. Na wapieniach pochodzących z okresu górnej jury, w niektórych miejscach zalegają młodsze skąły kredowe. W okresie kredy, w wyniku kilkakrotnie wkraczącego na ten obszar morza powstały platformy abrazyjne, czyli płaskie fragmenty skalnego dna wygładzane przez morze. Na tej płaskiej powierzchni dobrze widoczne są uskoki. Najlepiej zachowana kredowa platforma abrazyjna znajduje się w Rezerwacie Przyrody Nieożywionej „Bonarka”. W pobliskim kamieniołomie Liban występuje platforma, na powierzchni której zalegają osady okresu kredy. Obszar Bramy Krakowskiej pod względem **rzeźby terenu** charakteryzuje się występowaniem pagórz zrębowych rozdzielonych rowami tektonicznymi, powstałych w okresie miocenu, podczas fałdowania Karpat Fliszowych. W tym okresie tworzyły się uskoki, które pocięły południową część obszaru na zręby i rowy tektoniczne. Zręby tektoniczne, zbudowane są z wapieni górnourajskich oraz wapieni i margli pochodzących z okresu górnej kredy i tworzą na niskie izolowane wzniesienia. W obrębie dzielnicy XIII Podgórze występują izolowane zręby Krzemionek Podgórskich.

Il.2. Położenie Krakowa na tle krain fizycznogeograficznych Polski, źródło: Kondracki J., *Geografia Polski. Mezoregiony fizycznogeograficzne*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa, 2002

Fig. 2. Location of Cracov on the background of Polish physical and geographical lands, source: Kondracki J., *Geografia Polski. Mezoregiony fizycznogeograficzne*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa, 2002

Dla stosunków wodnych dzielnicy Podgórze duże znaczenie mają dwa większe zbiorniki wodne, mieszczące się w jej obrębie: Staw Płaszowski oraz Zalew Bagry. Staw Płaszowski powstał w miejscu dawnego wyrobiska gliny, obecnie podlega jednak naturalnej sukcesji roślinnej i stanowi ostoję dla ptactwa. Zalew Bagry jest jednym z większych zbiorników wodnych całego Krakowa. Obecnie jest zarybiony i służy rozwojowi wędkarstwa, a także rekreacji ze względu na znaczną różnorodność przyrodniczą zbiornika oraz jego otoczenia. Różnorodność rzeźby, budowy geologicznej oraz zróżnicowanie klimatyczne wpływają na bogactwo oraz wielką mozaikę siedlisk roślinnych na badanym obszarze. Szata roślinna Podgórze została w znacznym stopniu przekształcona jako wynik działalności człowieka. Największe zmiany roślinności dokonano przez powstanie zabudowy

miejskiej. Duże zmiany w szacie roślinnej spowodowała eksploatacja wapienia w kamieniołomach Krzemionek Podgórskich. Obecnie na obszary badanych wyrobisk wkraczają zarośla i drzewa, choć w większości nieczynne kamieniołomy porastają zbiorowiska roślinne o charakterze murawowym lub murawowo-zaroślowym oraz zbiorowiska kserotermiczne. Krzemionki Podgórskie to jedno z nielicznych miejsc w obrębie Krakowa, w których występują obecnie murawy kserotermiczne.

Ryc. 3. Wapienna ściana kamieniołomu Liban, źródło: Opracowanie własne, 2008.

Fig. 3. Limestone of quarry Liban's wall, source: the autor's photo, 2008.

Na obszarze Podgórze występuje jedna z form ochrony przyrody: Rezerwat Przyrody „Bonarka” (Ryc. 5). Rezerwat przyrody nieożywionej (geologiczny) zlokalizowany jest w sąsiedztwie dawnego kamieniołomu Liban. Celem utworzenia rezerwatu w 1961 roku była chęć zachowania cennych pod względem geologicznym uskoków tektonicznych, powierzchni abrazyjnych, a także odsłoniętych na powierzchni utworów jurajskich, kredowych i trzeciorzędowych.

3. ZNACZENIE WARTOŚCI PRZYRODNICZYCH W ROZWOJU PODGÓRZA

Wśród wielu atrakcyjnych miejsc, które stanowią historyczne miejsca pamięci elementami obrębie Podgórze, w pierwszej kolejności na uwagę zasługują elementy przyrodnicze, które tworzą swoiste tło, krajobraz dla miejsc stworzonych ręką człowieka.

3.1. Nawiązanie do urbanistycznej koncepcji miasta-ogrodu

Dla dzielnicy XIII niezwykle charakterystyczną cechą jest znaczna ilość terenów zielonych w jej obrębie, która zdecydowanie przewyższa inne współczesne dzielnice Krakowa. Niemał z każdego miejsca na Podgórzu jest nie dalej niż 200 metrów do terenów zielonych. Fakt ten pozwala niektórym badaczom wnioskować, iż obszar Podgórze jest bliski

urbanistycznej koncepcji miasta-ogrodu. Owa koncepcja jest jedną z najbardziej znanych teorii urbanistycznych przełomu XIX i XX wieku, propagująca luźną zabudowę oraz dużą ilość zieleni - alei, parków, skwerów, a w centrum miasta – zamiast biur i sklepów – park. Odegrała ona ogromną rolę w kształtowaniu miast XX-wiecznych, podnosząc poziom higieny życia. Układ Podgórze i jego składniki są jednak starsze od owej koncepcji, co jednak bardzo dobrze świadczy o władzach i twórcach miasta³. O bliskości Podgórze do modelu miasta-ogrodu świadczy wspomniana duża ilość zieleni miejskiej, istnienie Parku Bednarskiego, czy też skrupulatnie zaprojektowanego rejonu Placu Lasoty zwanego „osiedlem-ogrodem”.

3.2. Formy poeksploatacyjne

Najbardziej atrakcyjną pod względem przyrodniczym częścią dzielnicy XIII jest obszar zrębowych wzgórz - Krzemionek Podgórze. Jest to jeden z większych terenów zielonych Krakowa, który charakteryzuje się znacznym bogactwem krajobrazowym i przyrodniczym: znajdują się tu ostoje rzadkich siedlisk przyrodniczych oraz chronionych gatunków roślin i ptaków. Krzemionki Podgórze są jednym z rejonów Krakowa, na którym prowadzona była intensywna eksploatacja surowców skalnych. Obszar ten odegrał w przeszłości ogromną rolę w procesie powstawania budynków i budowli Krakowa, bowiem to na ich obszarze rozwinął się przemysł wydobywczy. Historia eksploatacji surowców węglanowych na terenie Krzemionek sięga XIV wieku, kiedy to z wielu kamieniołomów eksploatowano wapienie jurajskie i margle, które znajdowały zastosowanie w przemysłach: wapienniczym, ceramicznym, kredowym, chemicznym, hutniczym oraz jako kamienie budowlane i drogowe⁴. Po latach eksploatacji na tym obszarze pozostały różnej wielkości wyrobiska skalne oraz częściowo zachowane obiekty budowlane i urządzenia do przerobu wapienia. Nieczynne kamieniołomy z jednej strony stanowią urozmaicenie krajobrazu oraz atrakcyjne miejsca do wykorzystania na różnorakie cele użyteczności społecznej, z drugiej zaś pozostawione bez gospodarza są zaniedbane i niebezpieczne.

Wśród nieczynnych kamieniołomów na terenie Krzemionek Podgórze należy wymienić pięć najistotniejszych obiektów tego typu: Kamieniołom Szkoła Twardowskiego (obecnie Park Bednarskiego), Kamieniołom Pod Benedyktem, kamieniołom pod Wieżą TV, Kamieniołom Miejski oraz największy kamieniołom Liban.

Kamieniołom Pod Benedyktem w czasie II Wojny Światowej był częścią getta żydowskiego. Fragmenty muru getta z oryginalnym tynkiem zachowane zostały do dziś i dzielą wyrobisko na dwie części. W jednej znajduje się szkoła (kiedyś Miejska Szkoła Ludowa) oraz małe boisko, natomiast w drugiej plac zabaw dla dzieci.

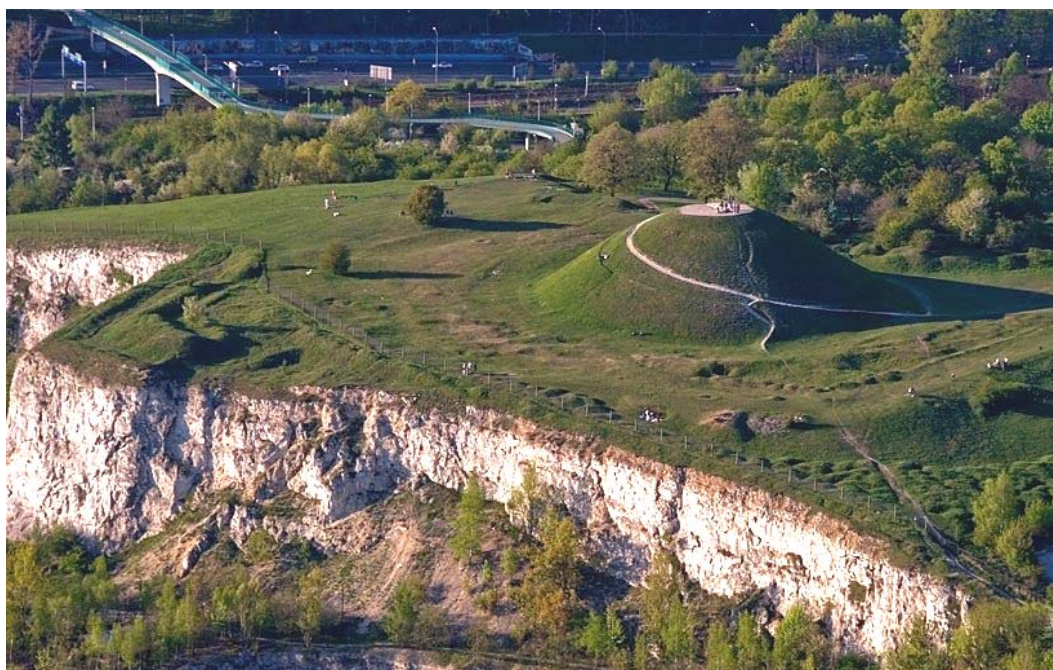
Kamieniołom Pod Wieżą TV, znany też pod nazwą Łom Redemptorystów, był eksploatowany prawdopodobnie w czasach średniowiecznych. Pomimo, iż obiekt ten nie jest w żaden sposób zagospodarowany, przez co dość niebezpieczny, okoliczni mieszkańcy wykorzystują kamieniołom, błonia i las jako miejsce spacerów i jazdy na rowerach, a znajdujący się w pobliżu kościół Redemptorystów organizował w kamieniołomie pikniki dla osób ubogich.

W kamieniołomie Miejskim podczas II Wojny Światowej pracowali więźniowie płażowskiego obozu koncentracyjnego. Wnętrze wyrobiska, będące obecnie własnością prywatną, jest użytkowane przez różne przedsiębiorstwa usługowe i nie jest dostępne dla ogółu.

O eksploatacji w kamieniołomie Liban wspomniano już powyżej. Obecnie na uwagę zasługuje fakt, iż po zakończeniu eksploatacji wyrobisko stało się ważną ostoją przyrody w centrum Krakowa. Dno kamieniołomu pokryło się częściowo wodą, tworząc dwa sezonowo zanikające stawy, które są siedliskiem ptactwa wodnego oraz cennej roślinności szuwarowej. Wartościowa pod względem przyrodniczym roślinność ciepłolubna porasta również półki skalne i ściany kamieniołomu i stanowi siedlisko motyli. Wyjątkowo cenne

⁴ Ostrega A., *Sposoby zagospodarowania wyrobisk...*, AGH, Kraków, 2004, s. 38.

są tutaj naskalne zbiorowiska roślinne – płyty ciepłolubnych muraw. Charakteryzują się one urozmaiconym składem florystycznym, występują na glebach zasobnych w wapń. Zbiorowiska te są dużą ozdobą krajobrazu południowej i zachodniej części Krakowa i w pełni zasługują na ochronę konserwatorską. Duże znaczenie ma również występowanie we wnętrzu kamieniołomu licznych chronionych gatunków płazów m.in. padalców czy też jaszczurek zwinek.⁵ Na atrakcyjność tego miejsca wpływa dodatkowo fakt, iż sąsiaduje on z kopcem Krakusa.

Ryc. 4. Widok na kopiec Kraka od strony kamieniołomu Liban, Źródło: www.krakow4u.pl
Fig. 4. View of the mound of Krak from the quarry Liban, source: www.krakow4u.pl

Jednym z zagospodarowanych kamieniołomów w rejonie Krzemionek Podgórskich jest Kamieniołom Szkoła Twardowskiego zamieniony w **Park Bednarskiego**. Ten malowniczy ogród w mieście został stworzony przez Wojciecha Bednarskiego, podgórskiego społecznika żyjącego na przełomie XIX i XX wieku. Zagospodarowanie nieczynnego wyrobiska na park rekreacyjny uważa się za fenomen tego rodzaju przedsięwzięcia, gdyż zostało zrealizowane ponad 100 lat temu, czyli w czasach kiedy nie było jeszcze podstaw naukowych ani aktów prawnych dotyczących rekultywacji i zagospodarowania. Jest to jedna z pierwszych w tej części Europy tak pełna, świadoma i natychmiastowa rekultywacja terenu przemysłowego.

3.3. Kopiec Kraka jako świadek prehistorii

Biorąc pod uwagę wiek, znaczenie oraz atrakcyjność wizualną, można stwierdzić, iż jednym z najistotniejszych walorów przyrodniczych jest **kopiec Krakusa** (Kraka) (il. 4). Jest to prawdopodobnie najstarszy prehistoryczny zabytek na obszarze całego Krakowa. Geneza kopca sięga więc czasów jeszcze przed powstaniem państwa polskiego. Mimo, iż został stworzony ręką człowieka, obecnie traktowany jest jako element przyrodniczy, któ-

⁵Dawidziak L., *Kamieniołom Liban [w:] Przewodnik po Podgórzu...*, Wyd. Vis-a-vis/Etiuda, Kraków, 2004, s.64.

ry stanowi równocześnie punkt widokowy, z którego roztacza się panorama na cały Kraków, a przy dobrej widoczności również na Tatry. Właśnie ten walor został wykorzystany przez dawnych artystów, głównie malarzy, którzy wybrali to miejsce do namalowania pierwszych panoram Krakowa. Kopiec datowany jest na VII-VIII wiek, jednak dokładna geneza (słowiański czy celtycki), mimo licznych badań, nadal jest przedmiotem licznych dyskusji. Według Jana Długosza, właśnie na tym miejscu pochowano Kraka, legendarnego założyciela Krakowa. Obecnie kopiec funkcjonuje jako punkt widokowy, z którego można obejrzeć panoramę nie tylko pobliskich obiektów Podgórze (kamieniołomu Libana, Cmentarza Podgórskiego), ale również całego Krakowa.

3.4. Rezerwat geologiczny „Bonarka”

Niezwykle duże znaczenie oraz dużą wartość przyrodniczą posiada kolejny walor przyrodniczy dzielnicy XIII, którym jest rezerwat przyrody nieożywionej „Bonarka”. Jest to jeden z pięciu rezerwatów przyrody znajdujących się w Krakowie, położony w południowej części zrębowych wzgórz Krzemionek Podgórskich. Głównym przedmiotem ochrony w rezerwacie są zasoby geologiczne, wśród których największe znaczenie mają rzadkie odsłonięcia utworów jurajskich, kredowych, a nawet trzeciorzędowych, a także uskoki geologiczno-tektoniczne. Ze względu na unikatowe walory jest to miejsce proponowane do wpisania na listę europejskiego dziedzictwa kulturowego. W obrębie rezerwatu znajduje się wyrobisko po nieczynnym kamieniołomie Bonarka, z którego niegdyś pozyskiwano margle do wyrobu cementu. W obrębie obszaru chronionego odnaleziono wiele skałności, występujących w formach skalnych, głównie w wapieniach, m.in. jeżowców, gąbek, małż, a nawet ryb. Oprócz bogactwa geologicznego również okolica rezerwatu jest dość atrakcyjna ze względu na historię osadnictwa na tym obszarze. Nazwa miejsca pochodzi prawdopodobnie od potoku Bonarki (Bednarki), który w XVI wieku stanowił własność rodu Bonerów, którzy założyli tu papiernię. W 1888 roku powstała tutaj Fabryka cementu Portlandzkiego założona przez Bernarda Libana. Jej kontynuacją w okresie powojennym były Krakowskie Zakłady Przemysłu Nieorganicznego „Bonarka”⁶. Niezwykłą wartość przyrodniczą rezerwatu potęguje fakt, iż jest on położony w jednej z cenniejszych pod względem krajobrazowym i przyrodniczym części Krakowa. W sąsiedztwie znajdują się wspomniane obiekty: Kopiec Krakusa, kamieniołom Liban, Wzgórze Lasoty, Staw Płaszowski oraz, kompleks zbiorników wodnych przy Stacji PKP Kraków Bonarka (wykorzystywanych obecnie na rekreację oraz wędkowanie). Cały ten teren został zaproponowany przez Fundację Wspierania Inicjatyw Ekologicznych do objęcia ochroną w formie zespołu krajobrazowo-przyrodniczego.

3.5. Zbiorniki wodne Podgórze

Duże znaczenie przyrodnicze w rozwoju dzielnicy XIII Krakowa mają także dwa duże zbiorniki wodne: Zalew „Bagry” oraz Staw Płaszowski. Zalew „Bagry” to jeden większych zbiorników wodnych Krakowa o powierzchni ponad 30 hektarów, powstały w wyniku zatopienia wyrobisk dawnej żwirowni. Zbiornik ten wraz z jego otoczeniem stanowi cenne siedlisko wielu wartościowych przyrodniczo gatunków ptactwa wodnego oraz ryb, a brzegi porośnięte są szuwarem trzcinowym i pałkowym. Na terenie akwenu znajduje się kąpielisko oraz dwie przystanie wodne, wypożyczalnia sprzętu wodnego. Ponadto zbiornik ten jest bardzo chętnie wykorzystywany przez wędkarzy.

Podobną specyfikę posiada kolejny zbiornik wodny Podgórze - Staw Płaszowski, który powstał w miejscu dawnego wyrobiska gliny. Obecnie podlega on procesom naturalnej sukcesji przyrodniczej. Podobnie jak w „Bagrach” znajdują się tutaj dogodne warunki do gniazdowania wielu chronionych gatunków ptaków wodnych. Staw jest zarybiony, co sprzyja wędkowaniu, a jego otoczenie jest także wykorzystywane do celów rekreacyjnych.

⁶ *Rezerwat Bonarka* [w:] J. Salwiński (red), *Podgórze, przewodnik po Podgórzu...*, Kraków, 2004, s. 68.

4. ELEMENTY TWORZĄCE KRAJOBRAZ KULTUROWY PODGÓRZA

Podgórze może poszczycić się również znaczną liczbą walorów kulturowych, a więc tych, do powstania których przyczynił się człowiek - ukształtowanych przez historię i tworzonych przez współczesność. Na tym obszarze na uwagę zasługują głównie te elementy krajobrazu antropogenicznego, które wytworzyła przez wieki historia rękami człowieka, jak również te tworzone przez współczesność i obecnie stanowią część szeroko pojętej kultury materialnej i duchowej.

4.1. Zabytkowe obiekty architektoniczne

Wśród zabytkowych obiektów architektury krakowskiej dzielnicy XIII wyróżnić można m.in. obiekty architektury sakralnej. Najważniejszym obiektem tego typu jest tutaj **kościół św. Józefa**, który jest najpiękniejszą budowlą Podgórza i zarazem jego symbolem, zwieńczającym plac Rynku Podgórskiego (il. 5). Dawne miasto Podgórze na budowę tego kościoła zaciągnęło największy w swoich dziejach dług. Świątynia zbudowana została na miejscu dawnego kościoła na początku XX wieku, w latach 1905-1909. Budowlę wzniesiono w stylu neogotyckim zgodnie z projektem znanego architekta Jana Sas-Zubrzyckiego, który wykonał projekt 2 lata przed rozpoczęciem budowy. Wcześniejsza klasycystyczna świątynia z 1832 roku, widniejąca w tym miejscu, musiała zostać rozebrana ze względu na wady budowlanych. Pozostałością po pierwotnej świątyni jest obecnie dzwonnica umiejscowiona za kościołem na skalistym wzniesieniu. Parafialny kościół św. Józefa powstał w oparciu o niezrealizowany projekt warszawskiego kościoła pw. św. Zbawiciela, za który architekt otrzymał srebrny medal w konkursie projektu świątyni. Fara podgórska uzyskała postać gotyckiej katedry w formach tzw. „stylu nadwiślańskiego”, którego autorem i propagatorem był Sas-Zubrzycki. Styl ten łączy elementy polskiej (filary międzynałowe – tzw. filaroprzypory, motyw hełmu wyższej wieży Mariackiej) oraz zachodnioeuropejskiej sztuki gotyckiej (wieloboczne wieżyczki zdobiące portyk wejściowy – architektura niemiecka i austriacka)⁷, z pierwszoplanowością elementów rodzimych, co miało silny wydźwięk patriotyczny. Trójnawowa bazylika św. Józefa posiada bogaty wystrój architektoniczno-rzeźbiarski. Dominującym elementem bryły kościoła jest potężna 80-metrowa wieża zegarowa z kamiennym ganeczkim, która kształtem nawiązuje do wspomnianej wieży kościoła Mariackiego. Fasada kościoła pokryta jest kamienną dekoracją rzeźbiarską, na którą składają się m.in. rzeźby świętych: św. Kazimierza, św. Jana Kantego, św. Kingi, a w narożnikach wież: św. Apostołów Piotra i Pawła oraz patronów Polski św. Wojciecha i św. Stanisława. We wnętrzu kościoła najważniejszy jest ołtarz główny z figurą patrona św. Józefa z Dzieciątkiem oraz umieszczonymi po bokach posągami św. Anny i św. Joachima. Za ołtarzem głównym umieszczony jest krucyfiks wzorowany na XV-wiecznym Krucyfiksie Slackera z Bazyliki Mariackiej, którego autorem jest Wit Stwosz.⁸ Konsekracja podgórskiej świątyni miała miejsce 24 października 1909 roku. Od tego roku przez dwa najbliższe lata trwały intensywne prace nad wyposażeniem kościoła, a ostatecznie urządzenie wnętrza zakończono dopiero w 1949 roku⁹.

Jan Sas-Zubrzycki jest również projektantem drugiego ważnego podgórskiego **kościół oo. Redemptorystów pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy** (il.6). Obiekt ten powstawał w latach 1905-07, a więc praktycznie w tym samym okresie co poprzednio opisana świątynia, jednak urządzenie tego kościoła trwało znacznie dłużej - aż do 1920 roku. Kościół oo. Redemptorystów, zwany również „kościółem na Górcie” został zaprojektowany również w stylu neogotyckim z dodatkami neoromańskimi. Bazylika jest trójnawowa, posiada transept i czworoboczną wieżę. Wartość kościoła „na Górcie” potęgowa-

⁷ Dettloff P., *Zabytkowe kościoły Podgórza...*, [w:] *Historia i Zabytki Podgórza*, RD XIII Krakowa, DK „Podgórze”, Kraków, 2001, s. 23

⁸ *Kościół parafialny pw. Św. Józefa* [w:] Salwiński J. (red), *Podgórze, przewodnik po Podgórzu...*, Kraków, 2004, s.25.

⁹ Niechaj M., *Wit Wisz – dekorator far miejskich...*[w:] *W 90 rocznicę połączenia...*, Materiały VI Sesji Podgórskiej, Kraków-Podgórze, 2005, s. 166.

na jest przez fakt, iż z świątynią tą związany był Karol Wojtyła. Jeszcze za czasów jego pracy jako robotnik w kamieniołomach krakowskich, często wstępował do tego kościoła. Później już jako biskup pełnił tu funkcję duszpasterza, a następnie jako metropolita krakowski – kardynał, a potem arcybiskup Wojtyła często przybywał do podgórskiego kościoła redemptorystów dbając o właściwy poziom powstałego tam duszpasterstwa. Jako wyraz wdzięczności za posługę duszpasterską oraz wielokrotną obecność w tej świątyni, w 1988 roku na murach kościoła zamieszczono tablicę pamiątkową w 10 rocznicę pontyfikatu Jana Pawła II¹⁰.

Ryc. 5. Neogotycki Kościół św. Józefa. Źródło: opracowanie własne, 2010

Fig. 3. Neo-Gothic Church of Sts. Joseph. Source: the autor's photo, 2010

Ryc. 6. Redemptorist Chuch. Źródło: opracowanie własne, 2010

Fig. 6. Redemptorist Chuch. Source: the autor's photo, 2010

¹⁰ Sadowski M., *Kościół "na górze" w życiu i biskupiej posłudze...[w:] Z dziejów duchowości...*, Materiały VII Sesji Podgórskiej, Kraków, 2007, s. 117.

Najstarszą zachowaną świątynią Podgórza jest **kościół św. Benedykta** umieszczony na szczycie Wzgórza Lasoty. Historia tego obiektu sięga czasów średniowiecznych, początków chrześcijaństwa w Polsce. Według dokumentów pochodzi on z XIII wieku, jednak badania architektoniczne wykazały, iż obiekt ten wzniesiono na fundamentach dwóch starszych kościołów: jednego w kształcie rotundy pochodzącego z X-XI wieku oraz drugiego romańskiego z XII wieku. O długiej historii kościoła św. Benedykta świadczyć może również jego położenie i wezwanie świątyni. Lokalizacja kościoła na wierzchu skalistego wzniesienia Wzgórza Lasoty ma prawdopodobnie związek z sąsiedztwem miejsc dawnego kultu pogańskiego: na Kopcu Krakusa oraz na samym Wzgórzu Lasoty. Wezwanie św. Benedykta powoduje przypisywanie powstania kościoła Benedyktynom z Tyńca, którzy w tym czasie działali również w kaplicy na Skałce oraz w katedrze na Wawelu. Obecna budowla kościoła św. Benedykta składa się z dwóch członów: nawy i prezbiterium, nakrytych sklepieniem krzyżowo-żebrowym. W bliskim sąsiedztwie kościoła stwierdzono ślady osadnictwa wczesnośredniowiecznego. W XV lub XVI wieku w górnej części budowli powstało gotyckie sklepienie¹¹. W połowie XIX wieku kościół był w bardzo złym stanie, miał być nawet rozebrany ze względu na budowę fortu. Jednak dzięki staraniom i odnowieniu świątyni przez ówczesnego proboszcza parafii podgórskiej – ks. Jana Komperdę budowlę zachowano. Do dziś podgórska parafia sprawuje opiekę nad kościołem św. Bededykta¹².

Ryc. 7. Kościół św. Benedykta, Źródło: www.wawel.net/kosciol_sw_benedykta.htm
Fig. 7. Church of St. Benedict, Source: www.wawel.net/kosciol_sw_benedykta.htm

Wśród zabytków architektury sakralnej na terenie Podgórza występują również **kapliczki**, czyli obiekty tzw. małej architektury. Obiekty te są nierozdzielalnym elementem pejzażu miejskiego i wiejskiego jako obiekty sztuki sakralnej, posiadające indywidualną historię, wynikającą z obyczaju religijnego, niejednokrotnie zapisem tragicznych wydarzeń i zarazem rzeźbą plenerowa o wartościach artystycznych. Na obszarze Podgórza odnaleźć można kapliczki reprezentujące różne typy: kapliczki „domkowe”, grotty (Grota z figurą Matki Bożej Różańcowej przy ul. Krzemionki), figury i krzyże przydrożne. Zgodnie z badaniami G. Zań-Ograbek¹³ w obrębie badanej dzielnicy XIII znajduje się obecnie 10 kapliczek. Wśród nich znajdują się zarówno obiekty współczesne (Krzyż misyjny przy ul. Saskiej z 1978 roku, Figura Matki Boskiej na skrzyżowaniu ul. Parkowej i Kraka z 1991 roku), jak i mające dłuższą historię (Figura Boga Ojca z II połowy XIX wieku na skrzyżowaniu ul. Wielickiej i Al. Powstańców Śląskich).

Zabytkowymi miejscami dzielnicy XIII o charakterze sakralnym są również dwa cmentarze: **Stary** i **Nowy Cmentarz Podgórski**. Stary cmentarz ma dłuższą historię, gdyż jego

¹¹ Dettloff P., op. cit., s. 22

¹² Żółciak J., *Góra św. Benedykta zagrożone...* [w:] Głos Podgórze nr 3 (23), UMK, Kraków, 2004, s. 2.

¹³ Zań-Ograbek G., *Małe sacrum przy drogach i ulicach Podgórze...*, [w:] Historia i Zabytki Podgórze, RD XIII Krakowa, DK „Podgórze”, Kraków, 2001, s. 17-20.

początki są datowane na koniec wieku XVIII, kiedy to został założony przez Austriaków jako cmentarz parafialny miasta Podgórze. Do 1900 roku był to jedyny cmentarz w Podgórzu, którym zarządzała parafia św. Józefa. Stary Cmentarz jest pierwszym i najstarszym cmentarzem komunalnym w obrębie aglomeracji krakowskiej, gdyż inny stary cmentarz – Rakowicki powstał w 1801 roku. Lata największej świetności cmentarza to okres połowy XIX wieku, kiedy to cmentarz miał największą powierzchnię i kształt wydłużonego ośmioboku z osiami kompozycyjnymi tworzącymi krzyż. Pierwsze zmniejszenia powierzchni Starego Cmentarza Podgórskiego wiązały się z realizacją przez niemieckie władze okupacyjne przebudowy i częściowej zmiany trasy linii kolejowej biegnącej przez Krzemionki. Do początku lat 70-tych XIX wieku cmentarz ten stanowił niejako skupisko XIX-wiecznych rzeźb oraz cennej architektury sepulkralnej (nagrobkowej, cmentarnej). Później większość cmentarza została pochłonięta przez budowę ul. Powstańców Śląskich, co spowodowało zmniejszenie jego obszaru do 1/5 pierwotnej powierzchni. Odtąd obiekt ten poddany został stopniowemu niszczeniu, tracił pierwotny harmonijny układ. W 1903 roku obiekt ten został zamknięty, wzmożył się proces zaniedbania i dewastacji tego obiektu¹⁴. Jednak władze miejskie uznały go za obiekt zabytkowy i objęły ochroną strefową, jednak nigdy nie został wpisany do rejestru zabytków. Obiekt ten stanowi bardzo ważny składnik układu urbanistycznego Podgórza, istotny element krajobrazu tej części miasta, jak również jest istotną pamiątką narodową Krakowa. Na cmentarzu tym spoczywa m.in. Edward Dembowski – działacz podczas powstania krakowskiego, Wojciech Bednarski – założyciel parku w kamieniołomie, jak również Franciszek Maryewski – ostatni prezydent Podgórza, który dokonał połączenia Podgórza z Krakowem.

Nowy Cmentarz Podgórski powstał w 1900 roku, kiedy to po ostatecznym zmniejszeniu Starego Cmentarza zaczęło brakować miejsc na kolejne groby. Cmentarz został usytuowany przy ul. Wapiennej u stóp kopca Krakusa. Po połączeniu Podgórza i Krakowa w 1915 roku stał się drugim co do wielkości (po Rakowickim) cmentarzem miejskim. W czasie I i II wojny światowej chowano tu jeńców wojennych i harcerzy, co powodowało stopniowe wyczerpywanie się miejsc. Cmentarz został dwukrotnie poszerzony w latach 40-tych i 70-tych ubiegłego stulecia. Na cmentarzu znajduje się dom przedpogrzebowy połączony z kaplicą ozdobiona dekoracjami rzeźbiarskimi¹⁵.

Innego typu zabytkowym obiektem, który częściowo zaliczyć można jako element architektury sakralnej jest **Dom Modlitwy Zuchera** (obecnie Galeria „Starmach”) przy ul. Węgierskiej 5. Dawny żydowski dom modlitwy to budynek neogotycki wzniesiony w XIX wieku, dość odmienny od dużych synagog krakowskiego Kazimierza. Posiada ceglana fasadę z elementami popularnego w Krakowie stylu arkadowego. Podczas okupacji niemieckiej budynek ten znalazł się na terenie żydowskiego getta, pełnił funkcję składu, a następnie zakładu produkcyjnego. Po II wojnie światowej budynek zamieniono w Zakład Doskonalenia Zawodowego. Równocześnie rozpoczął się proces stopniowej dewastacji obiektu. Dopiero adaptacja budynku w 1997 roku przez Andrzeja Starmacha na galerię sztuki pozwoliła uratować zabytkowy obiekt. Odnowiono ceglana fasadę i odrestaurowano wnętrze, tworząc atrakcyjną powierzchnię wystawową¹⁶.

Wśród zabytkowych obiektów Podgórza znajdują się również elementy **architektury obronnej**. Przykładem tego typu jest **Fort nr 31 „św. Benedykta”**, jeden z niewielu w Europie zachowanych obiektów fortyfikacyjnych w kształcie tzw. wieży maksymiliańskiej - wieży artyleryjskiej wolnostojącej, otoczonej fosą, wzniesionej z reguły na planie koła z dziedzińcem pośrodku. Fort został wzniesiony w latach 1853-56 i należy do systemu fortyfikacji Twierdzy Kraków zbudowanych przez Austriaków najwcześniej. To jedyny istniejący fort z trzech broniących niegdyś tzw. przyczółka podgórskiego (pozostałe dwa to: fort 33 „Krakus” w pobliżu kopca – został rozebrany w 1954 roku; oraz baszta maksymiliańska nr 32 „Krzemionki”). Tego typu forty znane są pod nazwą wieżowych lub też

¹⁴ Żółciak J., *Stary Cmentarz Podgórski*, DK „Podgórze”, Galeria Rozmaitości 8.IX – 13.X. 2001, Kraków, 2001.

¹⁵ Cmentarze Podgórza, plan-informator, Obywatelski Komitet Ratowania Krakowa, Kraków, 1989.

¹⁶ *Galeria Starmach* [w:] J. Salwiński, op. cit., s. 58.

„fortyfikacji trudnych warunków terenowych”, gdyż stawiano je w miejscach trudno dostępnych. Pozostałe tego typu forty w Europie przetrwały jedynie w Linzu (Austria) i w Weronie. Poza wartością historyczną fort posiada również interesującą formę architektoniczną. Jest to wieża dwukondygnacyjna zbudowana z cegły na planie regularnego szesnasto boku. Zewnętrzny wystrój nawiązuje do neogotyku z charakterystycznym portalem bramy, który, zdaniem niektórych badaczy nawiązuje do gotyku angielskiego, zdaniem innych – do portalu krakowskiego kościoła św. Katarzyny¹⁷. Omawiając zabytkowe obiekty architektoniczne Podgórze uniesposób nie wspomnieć o budynku **Magistratu**, stanowiącego zarazem **Ratusz Podgórski**. Został wzniesiony w latach 1844-54 po dokończeniu regulacji Rynku Podgórskiego, zwanego wówczas Rynkiem Głównym. Fasada budynku wykonana jest w stylu historyzmu z elementami neobaroku, częściowo przekształcona w późniejszym okresie. Fasada zwieńczona jest herbem miasta Podgórze. We wnętrzu Magistratu znajdują się zachowane elementy pierwotnego wyposażenia, do których należy m.in. niezwykle bogata dekoracja neobarokowa reprezentacyjnej sali obrad Rady Miasta Podgórze. Sala ta uważana jest nieraz za najpiękniejszą urzędową salę miejską w całym Krakowie¹⁸.

Funkcje użyteczności publicznej pełnił też zabytkowy budynek Miejskiej Kasy Oszczędności Podgórze zbudowany na początku XX wieku przy ul. Józefińskiej 18. Podczas II wojny światowej mieściła się tutaj Samopomoc Żydowska. Fasada budynku posiada bogaty wystrój architektoniczno-rzeźbiarski z motywami nawiązującymi do antyku. Wnętrze budynku również posiada wartościowe elementy architektoniczne: sklepienie kolebkowe, półkoliste arkady, tokańskie marmurowe kolumny¹⁹.

Magistrat, podobnie jak kościół św. Józefa, usytuowany jest na **Rynku Podgórskim**, głównym i najbardziej reprezentacyjnym placu dzielnicy XIII. Rynek jest placem o cechach urbanistyki okresu Oświecenia. Pierwotny projekt rynku pochodził z początku XIX wieku, jednak do dziś nie zachował się. Bardzo charakterystyczny jest zabieg architektoniczny, który został wykorzystany do konstrukcji rynku. Jego celem było uzyskanie iluzji powiększenia świątyni św. Józefa. Aby tego dokonać zastosowano trapezowy – prawie trójkątny kształt rynku. Tło dla kościoła, wzniesionego w identycznym ustawieniu co poprzedni, stanowi Góra Lasoty. Linia pierzei wschodniej, z Nowym Ratuszem, jest skierowana na północ, dokładnie prostopadle do ul. Limanowskiego, biegnącej na wschód. Dwusieczne kątów Rynku przecinają się w jednym punkcie – gdzie wybudowano studnię publiczną (zachowały się niezrealizowane projekty ozdobnej studni z połowy XIX wieku). Dwusieczna kąta południowego, gdzie stoi kościół, jak również oś podłużna kościoła, skierowana jest dokładnie na wieżę Bazyliki Mariackiej. Do niej prostopadła jest linia łącząca ozdobne hełmy Ratusza i reprezentacyjnej kamienicy na narożniku ul. Kalwaryjskiej. Do połowy XX wieku Rynek Podgórski wykorzystywany był jako plac targowy. W okresie międzywojennym funkcjonowała tutaj komunikacja tramwajowa dookoła rynku. Obecny wygląd rynku tylko częściowo odzwierciedla pierwotne założenie placu. Jego historyczny układ został zaburzony głównie w okresie socrealizmu elementami, które burza jego kompozycję (m.in. kioski, szalety miejskie)²⁰.

Do zabytków architektury na terenie krakowskiej dzielnicy XIII należą również obiekty **architektury rezydencjalnej**. Jednym z nich jest **dworek pod św. Benedyktem** przy ul. Wielickiej 2. Jest to niewielki dwukondygnacyjny budynek wzniesiony pod koniec XVIII wieku – w latach 1780-98. W tym okresie funkcjonował on – podobnie jak wiele innych obiektów tego typu w Podgórzu – jako zajazd oferujący nocleg dla podróżnych. W połowie XIX wieku został przekształcony na koszary dla wojska austriackiego. Funkcjonowały one tutaj do czasu odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 roku, kiedy to oddział wojska polskiego rozbroił stacjonujących tutaj austriackich żołnierzy. Poza

¹⁷ Fort św. Benedykta [w:] J. Salwiński, op. cit., s. 52.

¹⁸ Magistrat [w:] J. Salwiński, op. cit., s. 12.

¹⁹ Kasa Oszczędności Miasta Podgórze [w:] J. Salwiński, op. cit., s. 48.

²⁰ Żóćciak J., *Rynek Podgórski*, Ośrodek Kultury im. Cypriana K. Norwida w Krakowie, Kraków, 2001.

swoim znaczeniem historycznym, dworek pod św. Benedyktem posiadał niegdyś bogaty wystrój architektoniczno-rzeźbiarski, którego jedynie niewielkie elementy przetrwały do dziś: fragmenty dekoracji rzeźbiarskiej pod okapem dachu²¹. Interesującymi przykładami zabytkowych dworców są trzy budynki sąsiadujące bezpośrednio ze sobą, usytuowane przy ul. Limanowskiego naprzeciwko Rynku Podgórskiego: neoklasycystyczne budowle Dworek Pod Białym Orłem (pierwszy ratusz Podgórze) i Dworek Pod Czarnym Orłem z XIX wieku oraz starszy Dworek Pod Jeleniem z XVIII wieku.

Jednym z najstarszych budynków Podgórze jest **Dom Pod Lipkami**, który istniał już w 1779 roku. Wzniesiony został w stylu późnobarokowym jako zajazd. Później był kilkakrotnie przekształcany i remontowany. Mimo to w 1966 roku został wpisany do rejestru zabytków (A-298). Dom pod Lipkami to murowany budynek wzniesiony na planie wydłużonego prostokąta, posiada portal kamienny zamknięty łukiem koszowym, a także dach łamany tzw. polski. Budynek ten jest obiektem mieszkalnym, niegdyś stanowił rezydencję rodziny Rehmanów²².

Drewniane wille przy ul. Zamoyskiego są również zabytkowymi elementami architektury rezydencjalnej Podgórze. Do dziś nie jest ustalone pochodzenie tych obiektów. Według jednej z koncepcji zostały zbudowane w 1920 roku w Małopolsce, prawdopodobnie w Lanckoronie, a do Podgórze przeniesione w okresie międzywojennym, usytuowane w rejonie uzdrowiska Matecznego i służyły ludności żydowskiej. Inna koncepcja mówi o budowie drewnianych willi w Podgórze dla pracowników kamieniołomu Liban jako mieszkania socjalne. Obecnie te zabytkowe obiekty znajdują się w stanie ruiny²³.

4.3. Historyczne miejsca pamięci

Krakowskie Podgórze stanowi jest miejscem wielu wydarzeń historycznych, które miały ogromne znaczenie historyczne i na stałe wpisały się w pamięć nie tylko krakowian. Pozostałością po tych wydarzeniach są znajdujące się w jego obrębie miejsca pamięci, zabytkowe place i budynki.

Podczas II wojny światowej, w kwietniu 1940 roku generalny gubernator Hans Frank zażądał wysiedlenia wszystkich zamieszkałych Żydów z terenu Krakowa. Wynikiem tej decyzji były liczne wysiedlenia tysięcy Żydów, a następnie utworzenie w Krakowie żydowskiej dzielnicy dla pozostałych. To właśnie w Podgórze powstało **żydowskie getto** otoczone 3-metrowym murem zwieńczonym motywem nagrobków żydowskich. Podzielone zostało na dwie części: getto „A” dla pracujących i getto „B” dla pozostałych. Do getta prowadziły 4 bramy (fot. 7). Getto w Krakowie różniło się od pozostałych na okupowanym terenie. Zostało utworzone w stolicy Generalnego Gubernatorstwa, toteż było stosunkowo niewielkie – liczyło 16-20 tys. mieszkańców. Posiadało także swój ewenement w skali całej okupowanej Europy – mianowicie aptekę. Była to jedyna apteka wewnątrz murów getta prowadzona przez właściciela – mgr Tadeusza Pankiewicza, będącego jedynym nie-Żydem zamieszkałym w getcie²⁴. **Apteka „Pod Orłem”** była miejscem spotkań, w którym czytało się wiadomości z frontu, prasę podziemną. Właściciel apteki razem z mieszkańcami getta przeżył łapanki, wysiedlenia i wreszcie likwidację getta. W 1983 roku w pomieszczeniach apteki umieszczono Muzeum Pamięci Narodowej. Tadeusz Pankiewicz za swoją działalność na rzecz pomocy i ratowania Żydów otrzymał medal Sprawiedliwy Wśród Narodów Świata i Krzyż Kawalerski Orderu Odrodzenia Polski. W getcie krakowskim zostały przeprowadzone dwie większe akcje wysiedleńcze w 1942 roku do obozu zagłady w Bełżcu. Głównym placem wysiedleń był Plac Zgody – obecnie **Plac Bohaterów Getta**. Tutaj odbywały się selekcje, stąd wyruszały transporty Żydów do obozu

²¹ Dworek pod św. Benedyktem [w:] J. Salwiński, op. cit., s. 57.

²² www.podgorze.pl/dom-pod-lipkami

²³ www.podgorze.pl/wille-przy-zamoyskiego

²⁴ Pióro A., *Getto w Krakowie – apteka mgra Tadeusza Pankiewicza* [w:] *Wydarzenia i Miejsca Pamięci Narodowej w Podgórze*, Materiały IV Sesji Podgórskiej, Kraków-Podgórze, 2003, s. 53.

zagłady. Wydarzenia te niejednokrotnie były okrutne i krwawe. Na tym placu również wymordowano dzieci i starców podczas likwidacji getta. Podczas wysiedleń z krakowskiego getta rozpoczęto równocześnie budowę obozu koncentracyjnego na terenie cmentarza żydowskiego w Płaszowie. Budowa obozu koncentracyjnego przyspieszyła decyzję o likwidacji podgórskiego getta, która zapadła ostatecznie 13 marca 1943 roku. Część Żydów zostało wywiezionych do obozu koncentracyjnego Auschwitz, pozostali do obozu płaszowskiego.

Ryc. 8. Brama do getta w Podgórzu, źródło: www.holocaustresearchproject.org/ghettos/krakow/krakow

Fig. 8. The gate to the ghetto in Podgórze
Source: www.holocaustresearchproject.org/ghettos/krakow/krakow

Obóz Koncentracyjny „Płaszów” był początkowo niemieckim obozem pracy przymusowej, przekształcony w obóz koncentracyjny. Powstał jesienią na terenach dwóch żydowskich cmentarzy przy ul. Abrahama i Jerozolimskiej. Był jednym z trzech Żydowskich Obozów Pracy (pozostałe 2 zlokalizowano w Bieżanowie i Prokocimiu). Więźniowie obozu zatrudnieni też byli m.in. w pobliskich kamieniołomach byłej firmy „Liban & Ehrenpreis”. Filie obozu Płaszów umiejscowione były przy większych zakładach przemysłowych m.in. przy Fabryce Naczyń Emaliowanych Oskara Schindlera²⁵. Pozostałością po obozie koncentracyjnym jest obecnie pomnik pamięci poległych w Płaszowie umiejscowiony na terenie obozu, obecnie w granicach rezerwatu „Bonarka” (II.9). Obecnie cały teren obozu koncentracyjnego „Płaszów” traktowany jest jako cmentarz, gdyż zginęło tam 8-10 tys. osób.

Wspomniana **Fabryka Schindlera** (ul. Lipowa 4) obecnie stanowi również element z przeszłości o znaczeniu historycznym. Powstała zaraz po wybuchu II wojny światowej z przejęcia dawnych zakładów „Rekord sp. z o.o.” przez niemieckiego przemysłowca i członka NSDAP Oskara Schindlera. W zakładzie produkowano naczynia emaliowane wedle tej samej technologii, którą stosowano przed wojną. Uruchomiono w niej także dział produkcji zbrojeniowej – wykonywano elementy zbrojeniowe na potrzeby Wehrmachtu. Uzyskuje również zgodę na pracę u niego Żydów, którzy stanowili niewątpliwie tanią siłę roboczą. Jednak zawczasu zorientował się w bestialstwie niemieckiego planu wobec Żydów. Nie chcąc uczestniczyć w eksterminacji Żydów, musi zaryzykować próbę walki z okupantem. Za cenę narażania własnego życia, za wszelką cenę postanawia ratować pracujących u niego Żydów oraz ich rodziny. Pod pozorami pracy na rzecz budowania Rzeszy zatrudnia w swojej fabryce coraz większą ilość bezwartościowej siły roboczej. Gdy w drugiej połowie 1944 roku, Niemcy zamierzają wymordować Żydów przed wycofaniem swoich wojsk przed zbliżającym się frontem wschodnim, Schindler przenosi fabrykę w Sudety wraz z wszystkimi pracownikami. Opracowuje słynną „Listę Schindlera”, dzięki której wykupuje i przewozi do nowej fabryki w Sudetach ponad 1100 osób –

²⁵ Pióro A., Karlińska W., *Krakowskie Getto – przewodnik*, Muzeum Pamięci Narodowej „Apteka pod Orłem”, Kraków, 1995, s. 6.

ocalając im tym samym życie²⁶. Niezwykle istotne znaczenie historyczne posiada podgórski **Plac Niepodległości**. To jedno z najważniejszych miejsc narodzin II Rzeczypospolitej. Plac usytuowany jest w pobliżu Rynku Podgórskiego i ograniczony ulicami Kalwaryjska i Zamoyskiego. Jest to pierwsze miejsce w całym Krakowie wyzwolone z rąk zaborców podczas akcji polskich oddziałów w październiku 1918 roku. W tym miejscu powstał w tym czasie ośrodek operacyjny akcji wyzwolenia Krakowa. Poza walorami faktograficznymi (miejsce pamięci narodowej) całość placu posiada wybitne walory krajobrazowe: ekspozycja budowli Kazimierza i Wawelu, mostu im. Piłsudskiego oraz schody do Parku Bednarskiego²⁷. W sąsiedztwie Placu istniały koszary, po których zostało obecnie tylko puste miejsce, lecz niezabudowany plac jest niewątpliwie jedną z możliwości upamiętnienia wydarzeń, które miały tu niegdyś miejsce. Zagospodarowanie placu jest obecnie aranżowane w taki sposób, by jak najlepiej oddawało swoją funkcję miejsca pamięci narodowej.

Ryc. 9. Pomnik poległych Płaszówźródło: www.holocaustresearchproject.org/ghettos/krakow/krakow
Fig. 9. Monument to the Fallen Płaszów Source: www.holocaustresearchproject.org/ghettos/krakow/krakow

5. REWITALIZACJA PODGÓRZA

Dzielnica XIII Krakowa, jak wykazano powyżej, to obszar charakteryzujący się niezwykłym bogactwem przyrodniczym i kulturowym. Wiele z nich poddanych jest obecnie procesom niszczenia, degradacji. Jest to szczególnie widoczne na terenie historycznie ukształtowanej części dawnego miasta (obecnie Stare Podgórze), gdzie zabytkowe budowle, tworzące urbanistyczną tkankę Podgórza uległy znacznemu, zniszczeniu i wymagają konserwacji. Dla tej części Podgórza konieczne jest stworzenie przestrzennych warunków do jakościowego i zrównoważonego rozwoju tej części Krakowa oraz poprawy jakości życia mieszkańców, a także przybywających tu turystów. Proces rewitalizacji ma więc tu na celu wyprowadzenie ze stanu kryzysowego poprzez usunięcie zjawisk, które spowodowały jego degradację. W tym aspekcie można mówić o rewitalizacji jako rozwoju infrastrukturalno – przestrzennym, który ma się dokonać poprzez zachowanie dziedzic-

²⁶ www.podgorze.pl/fabryka-oskara-schindlera

²⁷ Żółciak J., Plac Niepodległości [w:] Wydarzenia i Miejsca Pamięci..., op. cit., s. 83.

stwa kulturowego (dzięki remontom, modernizacji i konserwacji zabytkowych obiektów oraz przestrzeni publicznej) oraz poprawę środowiska naturalnego. Stare Podgórze utraciło niewątpliwie swoją dawną funkcję – centrum byłego miasta. Po włączeniu obszaru w obręb granic administracyjnych Krakowa, „śródmiejska” część Podgórza stopniowo stawała się obszarem zapomnianym. Rynek Podgórski wraz z otoczeniem, niegdyś administracyjne centrum Podgórza, ulegało degradacji, a w okresie powojennym otrzymał nowy wystrój przestrzeni publicznej, który zakłócił jego historyczny charakter. Zabytkowe kamienice i dworki, tworzące pierzeję rynku, zaczęły stopniowo tracić na znaczeniu, a zapomniane i nie poddawane konserwacji, niszczały. Oprócz historycznie ukształtowanej części Podgórza, rewitalizacji wymagają również cztery inne obszary dzielnicy XIII: Zabłocie - jako przemysłowa część dzielnicy oraz elementy przyrodnicze dzielnicy: Staw Paszowski i Zalew Bagry, a także Krzemionki z Kopcem Krakusa.

5.1. Miejski Program Rewitalizacji Krakowa

Ze względu na konieczność zidentyfikowania i wyznaczenia na terenie miasta Krakowa-obszarów kryzysowych, wymagających ożywienia i odnowy, w 2005 r. stworzono Miejski Program Rewitalizacji Krakowa. Jego głównym celem jest określenie obszarów problemowych w mieście i podjęcie odpowiednich działań, mających zniwelować negatywne zjawiska i doprowadzić do zrównoważonego rozwoju, także w aspekcie funkcjonalno-przestrzennym. MPRK jest podstawą do tworzenia Lokalnych Programów Rewitalizacji dla wybranych, zdefiniowanych w dokumencie obszarów kryzysowych. A z kolei Lokalne Programy Rewitalizacji są warunkiem koniecznym do przyznawania środków finansowych z funduszy strukturalnych Unii Europejskiej²⁸.

Na obszarze Krakowa wyznaczono osiem zespołów rewitalizacyjnych (il. 10), wśród których znalazły się również tereny wchodzące w obręb dzielnicy XIII:

- Obszar II: Stare Podgórze, Zabłocie, Mateczny, Bonarka, Kopiec Krakusa, Heltmana, część Grzegórzek Wschód i Grzegórzek Północ, Staw Płaszowski (Płaszów)
- Obszar VI: Płaszów (Zalew Bagry), tereny przemysłowe i kolejowe (Zarzecze, Rybitwy, Podgaje)

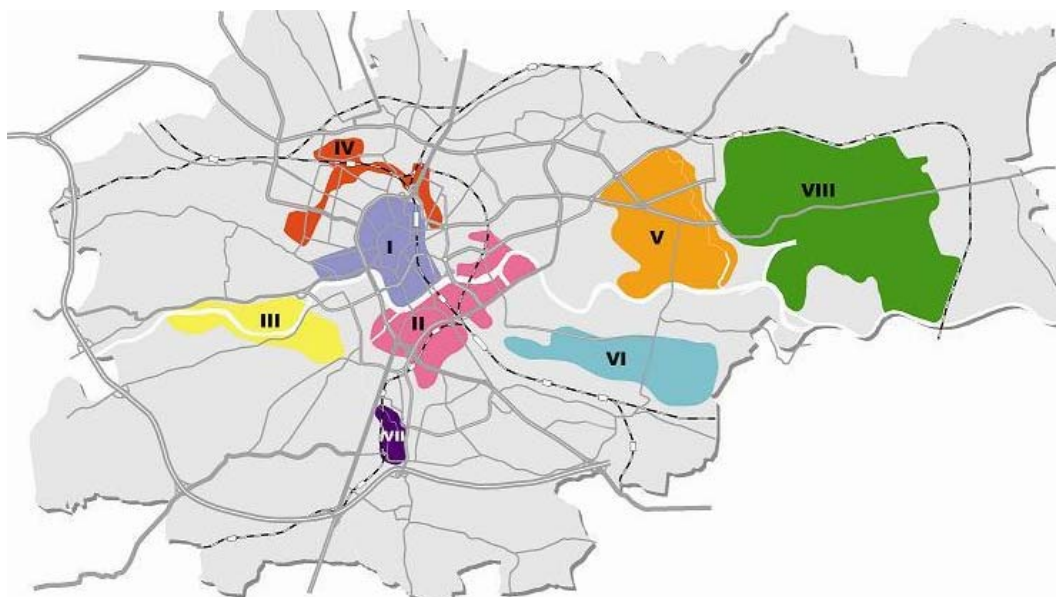
5.2. Lokalne programy rewitalizacji w Podgórzu

Lokalny Program Rewitalizacji Starego Miasta, swoim zasięgiem obejmuje również historycznie ukształtowaną część dzielnicy XIII – Stare Podgórze.

W Starym Podgórzu zachowała się barokowo-klasycystyczna struktura architektoniczno-urbanistyczna. Dla struktury urbanistycznej Podgórza, duże znaczenie ma fakt, iż miasto zostało stworzone w XVIII w/ przez Austriaków zgodnie z ówczesnymi oświeceniowymi wzorcami w zakresie architektury i urbanistyki – założeniem urbanistycznym była symetryczna kompozycja na osi północ – południe. W zachodniej części obszaru, znajduje się obecnie nowa zabudowa wielorodzinna, która stanowi uzupełnienie zabudowy dzielnicy, ale zarazem zakłóca obraz Starego Podgórza poprzez swą niską jakość architektoniczną oraz w niektórych wypadkach brak dostosowania kubatury do otaczającej zabudowy. Pierzeje ulic są niejednokrotnie tworzone przez obiekty nieestetyczne, posiadające niski standard techniczny. Taki stan obiektów budowlanych wynika niewątpliwie z poważnego deficytu prac remontowych – przeważająca ilość obiektów w ostatnich dziesięcioleciach nie była modernizowana. Przestrzenie publiczne są tutaj zaniedbane i zdominowane przez ruch kołowy. O szczególnej malowniczości Podgórza decyduje włączenie w układ urbanistyczny miasta wzgórz Krzemionek, które nie tylko stanowią tło zabudowy, ale gdzieś tam tworzą nawet fragmenty pierzei ulic. Znaczącym atutem jest również położenie nad Wisłą, otwierające panoramy widokowe na Wawel i Kazimierz oraz duża ilość terenów zielonych, które są źle utrzymane. Działania modernizacyjne przeprowadzone

²⁸http://www.rewitalizacja.krakow.pl/index.php?expMen=149&loc=I&LANG=PL&MENU=I&TYPE=ART&ART_ID=424

w Parku Bednarskiego, polegające na wprowadzeniu nowych elementów zagospodarowania i zmianie nawierzchni ścieżek, zniszczyły historyczne wartości tego obszaru. Cały podobszar leży w strefie ochrony konserwatorskiej oraz w strefie ochrony sylwety miasta²⁹. Wszystkie te elementy stały się czynnikami przeprowadzanego procesu rewitalizacji Starego Podgórza.

Ryc. 10. Zespoły Rewitalizacyjne w Krakowie, źródło: <http://www.rewitalizacja.krakow.pl>

Fig.10. Regeneration Areas In Cracov, source: <http://www.rewitalizacja.krakow.pl>

Szczególne znaczenie w procesie odnowy i ożywienia tej części Podgórza ma niewątpliwie aspekt respektowania historycznej, przyrodniczej i kulturowej wartości obiektów. Ważnym elementem jest również konieczność poprawy środowiska przyrodniczego oraz modernizacja przestrzeni publicznych. Duże znaczenie ma również wykorzystanie walorów Wisły i jej bulwarów jako ważnej osi kompozycyjnej miasta i włączenie do struktury miasta jako elementu przestrzenno-funkcjonalnego.

Lokalny Program Rewitalizacji Zabłocia

Zabłocie to przede wszystkim przemysłowy fragment miasta, powstały na terenie dawnej osady pełniącej rolę portu i składu solnego. Przemysłowy rozwój obszaru przypada na początek XX wieku i wiąże się z lokalizacją kilku fabryk i szeregu mniejszych zakładów produkcyjnych. Po wojnie przemysłowy charakter dzielnicy został wzmocniony lokalizacją nowych zakładów produkcyjnych i obiektów o charakterze magazynowym. Rozpoczęty w latach 90-tych proces transformacji ekonomicznej spowodował szereg zmian w sferze przemysłu. Likwidacja części zakładów produkcyjnych znalazła odbicie w sferze społecznej – obszar utracił dotychczasowe miejsca pracy, jak i przestrzennej – upadające zakłady uwalniały zajmowane tereny i obiekty, które zaczęły ulegać zniszczeniu i dekapitalizacji. Przez długi czas obszar nie posiadał innych niż przemysłowe, silnie wykształconych więzi z pozostałą częścią miasta, co przyspieszyło procesy degradacji przestrzennej. Obecnie Zabłocie stanowi potencjalnie jeden z ważniejszych obszarów rozwojowych miasta Krakowa. Lokalizacja na prawym brzegu Wisły odcinała przez lata tę część miasta od śródmiejskiego obszaru o wysokich walorach historycznych i estetycznych. Otwarcie Mostu

²⁹ http://www.rewitalizacja.krakow.pl/_obrazki/File/LPR_Stare_Miasto_19_06_08_light.pdf

Kotlarskiego w 2002 roku połączyło Zabłocie z lewobrzeżnymi Grzegórkami. Drugim ważnym od lat połączeniem Zabłocia z lewobrzeżną częścią miasta jest Most Powstańców Śląskich związany historycznie z sąsiadującym z Zabłociem obszarem Podgórze³⁰.

Obszar Zabłocia objęty jest różnymi formami ochrony konserwatorskiej. Ważnym ze względu na ochronę dziedzictwa kulturowego jest utrzymanie różnorodności charakteru zabudowy trzech wyodrębnionych części obszaru Zabłocia, przy założonej spójności funkcjonalno-przestrzennej całego obszaru. W obszarze objętym Programem Rewitalizacji szczególne miejsce zajmuje Plac Bohaterów Getta, ze względu na wartość objętych ochroną konserwatorską kamienic, które go otaczają, a także z uwagi na wartość emocjonalną przestrzeni związanej z martyrologią społeczności żydowskiej Krakowa. Jako obszar wskazany do rewitalizacji ujęta została również Apteka pod Orłem oraz ciągi ulic śródmiejskich stanowiących fragment głównej osi kompozycyjnej Starego Podgórze. Do obiektów o znaczeniu szczególnym nie tylko ze względu na wartość rozwiązania architektonicznego, ale również z uwagi na znaczenie symboliczne, należy dawna Fabryka Naczyń Emaliowanych (później DEFA), która przeszła do historii jako „Fabryka Schindlera”. Godna uwagi jest wartość architektoniczna budynku administracyjnego, ochronie podlega forma architektoniczna, szczególnie elewacja tylna, brama wjazdowa oraz część wewnątrz (schody). Zachowane powinny być najstarsze, przedwojenne hale fabryczne oraz portiernia. Sam teren fabryki wymaga dodatkowo upamiętnienia obecności obozu żydowskiego.

Obszar Zabłocia jest terenem, który uległ degradacji wywołanej działalnością przemysłową. W postępującej obecnie odnowie obszaru największe znaczenie ma renowacja zasobów mieszkalnych, rozwój funkcji rekreacyjno sportowych oraz tworzenie przestrzeni publicznych. Plan przewiduje restrukturyzację i rewitalizację terenów poprzemysłowych poprawiając wizerunek tej części miasta, definiując nowy układ urbanistyczny Zabłocia oraz kształtując w nim nowy ład przestrzenny w integracji z miastem i rzeką Wisłą. Poza strefą przestrzenną Zabłocia w nowym zdefiniowanym w planie układzie komunikacyjnym rozwinię się struktura instytucjonalna oraz kulturalna: na terenie Zabłocia plan przewiduje realizację centrów kulturalnych i biznesowych, także w historycznym zespole obiektów Fabryki Schindlera, rozwój Kampusu Krakowskiej Szkoły Wyższej. Przewiduje również rewaloryzację Bulwarów Wisły, w celu uzyskania znaczącej aktywizacji funkcjonalnej brzegów rzeki i samej rzeki Wisły oraz zwiększenia atrakcyjności turystycznej brzegów³¹.

W rewitalizacji obszaru dzielnicy XIII duże znaczenie ma również ochrona przyrody. Rewitalizacja ma zapewnić zintegrowaną ochronę wartości kulturowych i historycznych oraz środowiska przyrodniczego. Ma to polegać na zachowaniu dziedzictwa historycznego oraz wartości przyrodniczych i krajobrazowych, a także zapewnieniu warunków dla ekspozycji wartości historycznych i przyrodniczych - martyrologii, kultury militarnej, ornitologii i botaniki, archeologii i geologii, jak również zapewnić warunki udostępnienia niektórych terenów z uwzględnieniem funkcji pamięci historycznej, kontemplacji i edukacji.

Ochrona przyrody ma znaczenie w rewitalizacji terenów dwóch podgórskich zbiorników wodnych: Stawu Paszowskiego i zalewu Bagry. W planie przyjęto czytelną dyspozycję przestrzenną w zakresie rozmieszczenia różnorodnych form wypoczynku, a także zachowanie właściwych standardów obsługi użytkowników w zakresie usług, infrastruktury technicznej i ochrony wody zbiornika. Elementami układu przestrzennego, łączącym poszczególne części struktury funkcjonalno-przestrzennej obszarów, są główne ciągi piesze. Wokół zbiorników wyznaczono również tereny o funkcji przyrodniczej mające na celu ochronę ostoi ptactwa i tarliska ryb, umożliwiające także wędkarskie wykorzystanie akwenów.

³⁰ http://www.rewitalizacja.krakow.pl/_obrazki/File/Lokalny%20Program%20Rewitalizacji%20Zablocia_09.pdf

³¹ www.bip.krakow.pl/?dok_id=14330&sub_dok_id=14330

6. PODSUMOWANIE

Krakowska dzielnica XIII jest obszarem niezwykle atrakcyjnym, także turystycznie. Cechuje go bowiem duża ilość walorów przyrodniczych oraz kulturowych. Głównymi walorami przyrodniczymi obszaru są miejsca zachowanych ostoi roślin i zwierząt (Zalew Bagry, Staw Płaszowski) oraz chronionych elementów przyrody nieożywionej: Rezerwat Geologiczny „Bonarka”. Duże znaczenie mają również elementy przyrodnicze, na których obecny kształt miała wpływ działalność człowieka. Są to nieczynne kamieniołomy wapieni, wykorzystywane na różne cele: m.in. Park Bednarskiego, stanowiący niezwykle ciekawy rodzaj adaptacji nieczynnego wyrobiska na park miejski służący głównie rekreacji. Znaczenie przyrodnicze oraz kulturowe ma znajdujący się w Podgórzu Kopiec Krakusa – legendarnego założyciela Krakowa – uważany za mogiłę owego władcy. Obiekt ten stanowi również ważny punkt widokowy, z którego rozciąga się panorama na cały Kraków. Wśród walorów ukształtowanych przez człowieka największe znaczenie historyczne i kulturowe mają obiekty będące pozostałościami po funkcjonującym na tym obszarze podczas II wojny światowej krakowskim getcie: muzeum Apteka pod Orłem, Plac Bohaterów Getta, Fabryka Schindlera oraz pozostałości po obozie koncentracyjnym „Płaszów”. Niezwykłą wartość historyczną ma również Plac Niepodległości, który jako pierwszy był świadkiem wyzwolenia państwa polskiego w 1918 roku. Grupę walorów antropogenicznych Podgórza stanowią również zabytkowe obiekty sakralne, zaprojektowane przez znanego polskiego architekta Jana Sas-Zubrzyckiego. Znaczenie historyczne ma także najstarszy obiekt sakralny dzielnicy XIII – kościół św. Benedykta, którego początki datowane są na okres jeszcze przed powstaniem państwa polskiego.

Dzielnica XIII Krakowa to obszar posiadający znaczny zasób walorów przyrodniczych i kulturowych, które z czasem uległy procesom niszczenia i obecnie wymagają rewitalizacji. Wartości te są kanwą do rozwoju funkcjonalno-przestrzennego Podgórza, a także do powstania nowych możliwości turystycznego wykorzystania tego potencjału. Wśród nowych możliwości rozwoju turystyki w Podgórzu należy wymienić możliwości zagospodarowania na cele turystyczne i rekreacyjne nieczynnych kamieniołomów (np. na parki miejskie o szerokim programie funkcjonalnym), stworzenie nowych szlaków turystycznych oraz rozwój turystyki zainteresowań. Duże znaczenie ma również ochrona cennych pod względem przyrodniczym i kulturowym miejsc, które dotychczas nie zostały objęte żadną formą ochrony prawnej: m.in. kopiec Krakusa, zalew Bagry, kamieniołom Liban. Tereny poeksploatacyjne Podgórza, nawet jeśli na ich obszarze nie ma obiektów kwalifikujących się do ochrony, mogą być interesującymi obiektami geoturystycznymi. Niezbędna jest jednak popularyzacja odpowiednio ukształtowanych nieczynnych kamieniołomów jako obiektów geoturystycznych.

Rozwój Podgórza postępuje raczej średnim tempem, gdyż w kilku przypadkach za rangą walorów wciąż nie nadąża rozwój infrastruktury - także turystycznej (mała liczba szlaków turystycznych i ścieżek dydaktycznych) koniecznej jako baza dla potencjalnych turystów. Potencjał turystyczny tej części Krakowa nie jest więc w pełni wykorzystany. Istnieje potrzeba popularyzacji znaczenia poznawczego i dydaktycznego cennych zarówno pod względem przyrodniczym, jak i kulturowym obiektów Podgórza.

NATURAL AND HISTORICAL DETERMINATIONS OF CRACOWIAN PODGÓRZE DEVELOPEMENT AS FACTORS OF REVITALIZATION

Cracow District 13 is a very attractive area, including tourists. It is characterized by a large number of natural and cultural values. The main area of natural beauty are preserved sites of plants and animals (Zalew Bagry, Staw Płaszowski) and the protected elements of inanimate nature Reserve Geology “Bonarka”. Also prominent are the natural elements

on which the present shape was influenced by human activity. For example, there are limestone quarry, used for different purposes: Bednarski Park, which is a very interesting kind of adaptation of inactive workings of an urban park serving mainly leisure. Natural and cultural importance is located in Podgórze Krakus's Mound - the legendary founder of Cracov - considered to be the ruler of this grave. This object is also an important vantage point from which panoramic views of the entire City. Among the advantages of a man shaped by the most important historic Cracov ghetto: Apteka pod Orłem Museum, Bohaterów Getta's Square, Schindler's Factory, and residue after the concentration camp "Płaszów". Extraordinary historical value is also Independence Square, who first witnessed the liberation of the Polish state in 1918. A group of anthropogenic values in Podgórze are also historic religious buildings, designed by the renowned Polish architect John Sas-Zubrzycki. Historical significance is also the oldest religious building area XIII St. Benedict's church, dates back to the period before the creation of the Polish state.

District 13 of Cracov is an area with substantial amount of natural and cultural assets, which in time were the processes that currently require the destruction of revitalization. These values are the canvas for the functional and spatial Podgórze's development and to create new tourism opportunities to realize this potential. This is particularly evident in the historically formed part of the former city (now the Old Podgórze), where historic buildings, creating the urban fabric has been greatly Podgórze, destruction and maintenance. The most important is revitalization as the development of infrastructural - spatial, which is to be made through the preservation of cultural heritage (through repairs, upgrading and maintenance of historic buildings and public space) and improving the environment. Zabłocie is another part of the 13 District, requiring revitalization. Zabłocie area is an area that suffered the degradation caused by industrial activity-ence. The currently ongoing renewal area is crucial for the renovation of residential-Sobów, the development of sport and recreation function, and create public spaces.

Among the new opportunities for tourism development in Podgórze replace the development opportunities for tourism and recreational disused quarries, the creation of new tourist routes and tourism development interests. Is also very important in terms of protecting valuable natural and cultural sites that have not yet been covered by any form of legal protection, among others Krakus' Mound, Bagry lake, quarry Liban. Areas voids may be interesting objects of geological tourism.

Podgórze's development is progressing rather medium pace, since in several cases, the ranking values are still not kept pace with the development of infrastructure. Development of tourist infrastructure is too weak (low number of hiking trails and nature trails). The tourism potential of this part of Cracov is not fully exploited. There is a need to popularize the importance of teaching cognitive and valuable in terms of natural and cultural objects in Podgórze district.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Dawidziuk L., *Kamieniołom Liban* [w:] Przewodnik po Podgórzu..., Wyd. Vis-a-vis/Etiuda, Kraków, 2004.
- [2] Dettloff P., *Zabytkowe kościoły Podgórze...*, [w:] Historia i Zabytki Podgórze , RD XIII Krakowa, DK „Podgórze”, Kraków, 2001.
- [3] Kiełkowski R., *Historie spod kopca Krakusa*, Wyd. Literackie, Kraków, 1972.
- [4] Kondracki J., *Geografia Polski. Mezoregiony fizycznogeograficzne*, PWN, Warszawa, 2002.
- [5] Niechaj M., Wit Wisz – dekorator far miejskich...[w:] W 90 rocznicę połączenia..., Materiały VI Sesji Podgórskiej, Kraków-Podgórze, 2005.
- [6] Obywatelski Komitet Ratowania Krakowa, *Cmentarze Podgórze*, plan-informator, Kraków, 1989.
- [7] Ostreża A., *Sposoby zagospodarowania wyrobisk...*, AGH, Kraków, 2004.

- [8] Pióro A., Getto w Krakowie – apteka mgra Tadeusza Pankiewicza [w:] Wydarzenia i Miejsca Pamięci Narodowej w Podgórzu, Materiały IV Sesji Podgórskiej, Kraków-Podgórze, 2003.
- [9] Pióro A., Karlińska W., Krakowskie Getto – przewodnik, Muzeum Pamięci Narodowej „Apteka pod Orłem”, Kraków, 1995.
- [10] Sadowski M., Kościół “na górce” w życiu i biskupiej posłudze...[w:] Z dziejów duchowości..., Materiały VII Sesji Podgórskiej, Kraków, 2007.
- [11] Salwiński J., Przewodnik po Podgórzu..., Wyd. Vis-a-vis/Etiuda, Kraków, 2004.
- [12] Zań-Ograbek G., Małe sacrum przy drogach i ulicach Podgórza..., [w:] Historia i Zabytki Podgórza , RD XIII Krakowa, DK „Podgórze”, Kraków, 2001.
- [13] Żóciak J., Góra św. Benedykta zagrożone... [w:] Głos Podgórza nr 3 (23), UMK, Kraków, 2004.
- [14] Żóciak J., Rynek Podgórski, Ośrodek Kultury im. Cypriana K. Norwida w Krakowie, Kraków, 2001.
- [15] Żóciak J., Stary Cmentarz Podgórski, DK „Podgórze”, Galeria Rozmaitości 8.IX – 13.X. 2001, Kraków, 2001.
- [16] Internet

O AUTORZE

Absolwentka Geografii w Instytucie Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Gospodarki Przestrzennej w Katedrze Gospodarki Regionalnej Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Zainteresowania autorki związane są z urbanistyką, rozwojem miast, a także turystyką regionalną. Zainteresowania badawcze autorki skupiają się głównie na przykładzie Krakowa. Zawodowo zajmuje się planowaniem przestrzennym.

AUTHOR'S NOTE

A graduate of Geography at the Institute of Geography and Spatial Management of Jagiellonian University and graduate of Spatial Economy in the Department of Regional Planning at the University of Economics in Cracov. The main interest of the author are related to urban planning, urban development and regional tourism. Author's research interests are primarily focused in particular of Cracov. Professionally she's working in spatial planning.